

Prawno-administracyjne uwarunkowania współpracy międzynarodowej samorządów terytorialnych

Streszczenie

Doświadczenia ostatnich kilku lat wskazują na duże zainteresowanie jednostek samorządu terytorialnego współpracą międzynarodową. Społeczności te są jednak skazane na pewne formy instytucjonalizacji, ograniczenia kierunkami polityki zagranicznej Polski oraz umowami rządowymi. Porozumienia partnerskie muszą być zatwierdzone przez rząd, ponieważ to tylko on, zgodnie z Konstytucją, prowadzi politykę zagraniczną państwa. Duży udział, w zakresie tworzenia sprzyjających warunków integracji lokalnej i regionalnej, ma Komisja Europejska, która promuje tzw. inicjatywę oddolną.

Celem opracowania jest przybliżenie podstaw prawnych współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego położonych w Polsce. Zaprezentowane zostaną zasady współpracy międzynarodowej na poziomie samorządowym. Autorka dokona analizy aktów prawnych oraz dokumentów europejskich i krajowych. Zostaną przedstawione uwarunkowania prawne w zakresie zawierania porozumień o współpracy do zrzeszeń i ugrupowań. Opis wyjaśniający oparty jest na analizie logicznej. Wynikiem jest identyfikacja dokumentów wspierających współpracę. Analiza dokumentacji pozwala wyciągnąć pozytywny wniosek, że podstawy prawne oraz instytucje krajowe i europejskie sprzyjają współpracy samorządów terytorialnych.

Słowa kluczowe: jednostka samorządu terytorialnego, współpraca międzynarodowa, współpraca międzysamorządowa, porozumienie

Summary

A few years experience has shown that local government units are becoming increasingly interested in international cooperation. However, these societies are obliged to institutionalize and limit themselves due to Polish foreign policy and governmental agreements. Partnership agreements need to be approved by the government as it is, according to the Constitution, the only body entitled to deal with foreign policy. The European Commission plays a significant role in creating a friendly environment for local and regional integration by encouraging grassroots initiatives.

This article is aimed at throwing light at legal bases of international cooperation by local government units in Poland. Here will be presented the principles of international cooperation at local and regional levels. The author will analyse legal acts as well as European and

domestic instruments. Legal conditions regulating conclusion of cooperation agreements in case of federations and groupings will be presented. The explanatory description is based on a logical analysis. The result is identification of instruments which support cooperation. The analysis of these instruments leads to a positive conclusion that the legal bases and both national and European institutions foster local governments cooperation.

Keywords: local government unit, international cooperation, inter-self-governmental cooperation, agreement

Wstęp

Współpraca międzynarodowa nie jest niczym nowym. Nawiązywanie stosunków dyplomatycznych między krajami miało miejsce jeszcze w starożytności, a współpraca mniejszych społeczności jeszcze w czasach plemiennych. Nawiązywanie bliskich relacji gospodarczych i społecznych dawało podstawę do rozwoju, a w konsekwencji do wzajemnego poszanowania suwerenności. Zasady wypracowane za czasów naszych prapradziadków, połączone z doświadczeniem zmieniającego się otoczenia, dopracowane przez polityków, dyplomatów i prawników, zostały spisane i funkcjonują współcześnie w postaci norm prawnych.

Zasada samorządności terytorialnej jest zapisana w Konstytucji RP w art. 15 i 16. Samorząd terytorialny oznacza prawo i zdolność społeczności lokalnej do kierowania i zarządzania zasadniczą częścią spraw publicznych na ich własną odpowiedzialność i w interesie mieszkańców, w granicach określonych prawem. Zadanie to realizowane jest za pomocą rady, która z kolei dysponuje organami wykonawczymi. Organ ten wyznacza zadania i sprawdza sposób oraz zakres ich realizacji. Przepisy konstytucyjne nie wykluczają możliwości odwołania się do zgromadzeń obywateli, np. w referendum czy też innej bezpośredniej formy uczestnictwa mieszkańców w sprawach ważnych, jeśli tylko ustawa dopuszcza takie rozwiązanie. Niezmiernie ważny jest fakt wybierania rady w wyborach powszechnych, tajnych, równych i bezpośrednich, co daje podstawy domniemania, że związek emocjonalny członka rady – mieszkańca gminy, powiatu itd. przełoży się na odpowiedzialne podejmowanie decyzji (Granat, 2019).

Żadna jednostka samorządu terytorialnego nie może działać w pojedynkę. Ważna jest współpraca, która może stanowić impuls do rozwoju na przykład poprzez poznawanie a często nawet powielanie dobrych praktyk. Współpraca wynika z potrzeby nawiązywania relacji, ale przede wszystkim z nasilania się pewnych zagrożeń i problemów, takich jak: kryzys finansowy, obciążanie samorządów terytorialnych zadaniami publicznymi, starzenie się społeczeństw, problemy zanieczyszczenia i ochrony zasobów środowiska naturalnego itp. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego stanowi ważny aspekt ich funkcjonowania, ale podstawy prawne zostały opracowane na szczeblu międzynarodowym.

Uwarunkowania na gruncie europejskich norm prawnych

Pierwsze dokumenty dotyczące współpracy międzynarodowej władz lokalnych zostały opracowane i przyjęte przez Radę Europy. Dwa podstawowe dokumenty stanowią podstawę prawa międzynarodowego w przedmiotowej sprawie: Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi z dnia 21 maja 1980 roku oraz Europejska Karta Samorządu Lokalnego, natomiast Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych z dnia 19 listopada 1981 roku jest „*pewnego rodzaju «przewodnikiem» współpracy transgranicznej*” (Dołzbłasz, Raczyk, 2009).

1. Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi z dnia 21 maja 1980 r.

Konwencja została opracowana i przyjęta w dniu 21 maja 1980 r., natomiast przyjęta przez Polskę i ratyfikowana przez Prezydenta RP w dniu 10 marca 1993 r. (Kentnowska, 2012). Składa się z preambuły, 12 artykułów oraz załącznika, który zawiera wypracowane wzory umów między jednostkami terytorialnymi. Według art. 2 Konwencji współpraca transgraniczna jest to „*każde wspólnie podjęte działanie mające na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między wspólnotami i władzami terytorialnymi dwóch lub większej liczby Umawiających się Stron, jak również zawarcie porozumień i przyjęcie uzgodnień koniecznych do realizacji takich zamierzeń*”. Ten sam artykuł zwraca jednak uwagę na rolę nadrzędną prawa wspólnot i władz terytorialnych. Każda ze Stron Umawiających się jest zobowiązana do starannego wykonywania treści umowy, z poszanowaniem postanowień konstytucyjnych każdej ze Stron, a także innych jednostek terytorialnych nie powiązanych umową. W praktyce oznacza to, że pierwszeństwo ma prawo wewnętrzne w stosunku do umów transgranicznych. Konwencja nie ogranicza innych form współpracy.

Konwencja ma bardzo szerokie znaczenie, ponieważ odnosi się „*do jednostek, urzędów i organów realizujących zadania lokalne i regionalne oraz uważanych za takie przez prawo wewnętrzne każdego państwa*” (art. 2 ust. 1).

2. Europejska Karta Samorządu Terytorialnego z dnia 15 października 1985 r., od 2006 r. po sprostowaniu błędu Europejska Karta Samorządu Lokalnego.

To umowa międzynarodowa sporządzona przez Radę Europy w Strasburgu 15 października 1986 r. Karta została ratyfikowana przez Polskę i weszła w życie 1994 r. Ma charakter wiążący, ponieważ została przyjęta w całości. Nie została jednak ratyfikowana na drodze podjętej ustawy, w związku z tym nie obowiązuje w polskim porządku prawnym. Jej moc wynika z zasady „*pacta sunt servanda*”. W 2006 r. polska nazwa Karty została zmieniona Obwieszczeniem Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 22 sierpnia 2006 r. o sprostowaniu błędu, wprowadzając nazwę Europejska Karta Samorządu Lokalnego (EKSL). Celem opracowania dokumentu było wyznaczenie ogólnych zasad dotyczących samorządu lokalnego, wspólnych dla państw europejskich (Szewc, 2002). EKSL składa się z preambuły oraz trzech części. W pierwszej określono zasady działania samorządu terytorialnego, zasady finansowania oraz ochronę prawną. Drugą część stanowią przepisy

o rodzajach wspólnot i zobowiązań oraz przekazywania informacji. Z kolei trzecia część opisuje reguły wprowadzenia Karty w krajowy system prawny. Warto zaznaczyć, że przyznano jednostkom samorządu terytorialnego kompetencje do swobodnego podejmowania, utrzymywania i prowadzenia współpracy międzynarodowej w granicach prawa celem realizacji zadań. Państwo – strona Karty zostało zobowiązane do zapewnienia w krajowym porządku prawnym ochrony i rozwoju wspólnych interesów.

Generalnie Karta tworzy model samorządu, stanowi wyznacznik zasad dla państw zobowiązanych Kartą. Sama preambuła wskazuje na bardzo duże znaczenie samorządności, podkreśla rolę demokracji i decentralizacji władzy. Pierwszy artykuł wskazuje, z jednoczesnym odwołaniem się do art. 12, sposób w jaki strona zostanie zobowiązana do stosowania Karty. Strony konwencji zobowiązane są do uznania co najmniej dwudziestu ustępów zawartych w przepisach Karty, z tego dziesięć wybranych z wyliczonych w artykule ustępów: art. 2, art. 3 ust. 1 i 2, art. 4 ust. 1, 2 i 4, art. 5, art. 7 ust. 1, art. 8 ust. 2, art. 9 ust. 1, 2 i 3, art. 10 ust. 1 i art. 11. Fakt możliwości wyboru postulatów daje podstawy do odpowiedzi na wymagania i potrzeby mieszkańców.

Ważny staje się fakt, że państwa zobowiązujące się do przestrzegania Karty mogą ograniczyć zakres stosowania dokumentu do wybranych regionów kraju, co określa tzw. klauzula terytorialna zawarta w art. 16 lub opóźnić moment obowiązywania dokumentu dzięki klauzuli czasowej (art. 15).

3. Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych z dnia 19 listopada 1981 r.

Dokument został opracowany i uchwalony przez Radę Europy. Pierwotna nazwa dokumentu „*Europejska Karta Regionów Przygranicznych*” została zmieniona podczas walnego zgromadzenia Stowarzyszenia Europejskiej Karty Regionów Przygranicznych w 1995 r. w Szczecinie. Nie stanowi prawa międzynarodowego. Jest zbiorem dobrych praktyk, deklaracją współpracy, która ma się przyczyniać do niwelowania niekorzystnych skutków istnienia granicy państwowej. Jest to możliwe między innymi poprzez poprawę warunków życiowych mieszkańców strefy w zakresie społecznym, gospodarczym i rozwoju infrastruktury (Dołzbłasz, Raczek, 2009).

Karta również podejmuje się zdefiniowania pojęcia: „*współpraca transgraniczna*”. Według dokumentu jest to współpraca przylegających do siebie regionów granicznych lub współpraca władz szczebla regionalnego i lokalnego, organizacji, instytucji reprezentujących obszary przygraniczne. Według Wahla (2003) „*jest to szczególna forma współpracy międzynarodowej mająca dwie podstawowe cechy: sąsiedzkość kontaktów, regionalny lub lokalny poziom współpracy*”. Opisane wyżej dokumenty nie wyczerpują wszystkich międzynarodowych podstaw prawnych. Należy również wspomnieć o Europejskiej Współpracy Terytorialnej, która jest kontynuacją programów przedakcesyjnych PHARE, programów transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnych (Buczkowski, 2016) oraz Rozporządzeniu WE nr 1082/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 lipca 2006 r. w sprawie Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnej, zmienionego

Rozporządzeniem nr 1302/2013 z 17 grudnia 2013 r. Są to akty prawne powołujące i regulujące działalność Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnej. Stwarzają możliwości zrzeszania się wspólnot terytorialnych bez konieczności podpisywania i ratyfikowania porozumień międzypaństwowych (Nitschke-Szram, 2017).

Uwarunkowania na gruncie krajowych norm prawnych

Zawieranie umów międzynarodowych między jednostkami samorządowymi w krajowym prawodawstwie, jest w zasadzie nieuregulowane. Mamy dużą swobodę ich zawierania pod względem nazewnictwa, formy, budowy umowy oraz w samej procedurze. Stąd w praktyce możemy spotkać umowy określane jako: umowy partnerskie, porozumienia, umowy o partnerstwie, a także umowy zawarte w konkretnie oznaczonej dziedzinie, np. w zakresie ochrony środowiska (Perska-Tembłowska, 2017).

Podstawą funkcjonowania jednostki samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej są dwa akty prawne: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., która w Rozdziale VII reguluje zakres uprawnień i zadań do realizacji przez jednostki terytorialne oraz ustawa o finansach publicznych z dnia 27 sierpnia 2009 r. W zakresie badanego przedmiotu znajdziemy jeszcze regulacje w: ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (u.s.g.), ustawie o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 r. (u.s.p.), ustawie o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998 r. (u.s.w.) oraz w ustawie o zasadach postępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych z dnia 15 września 2000 r., te jednak odsyłają do regulacji ustawowej zasady przystępowania samorządów do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych (odpowiednio art. 84a u.s.g, art. 75a u.s.p. oraz art. 76 ust. 3 u.s.w.). Pełną procedurę przystąpienia jednostki samorządu terytorialnego opisuje ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych.

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Konstytucja jest ustawą zasadniczą regulującą podstawy ustroju politycznego i gospodarczego w państwie (Granat, 2019). Rozdział VII Konstytucji reguluje zasady funkcjonowania samorządu terytorialnego, a szczególne ważny w omawianym przedmiocie jest art. 172. Stanowi on prawo jednostek samorządowych do przystępowania do zrzeszeń i współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.

2. Ustawa o finansach publicznych z dnia 27 sierpnia 2009 r.

Ustawa reguluje zakres wydatków jednostek samorządu terytorialnego. W art. 216 pkt 3 znajduje się regulacja dotycząca finansowania zadań wynikających z umowy oraz wspólnego zadania realizowanego z innymi jednostkami samorządu. Korzystając z sformułowania normy prawnej, można domniemywać, że prze-

pis zezwala również na finansowane zadań również o charakterze międzynarodowym. Dodatkowo ustawa w art. 5 pkt 2 wskazuje, że środki finansowe pochodzące z Unii Europejskiej oraz środki z pomocy udzielonej przez państwa członkowskie przeznacza się na realizację programów w ramach Europejskiej Wspólnoty Terytorialnej. Wnioskować można, że warunki prawne do finansowania i realizacji zadań zostały w niej określone (Piotrowska-Marczak, 2010).

3. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych.

Zgodne z normami zawartymi w ustawie jednostki samorządu terytorialnego mogą przystępować do zrzeszeń i realizować powierzone zadania, zgodnie z umową oraz prawem krajowym. Szczególnie jest potraktowany samorząd wojewódzki, który może przystąpić do zrzeszenia, ale w granicach „priorytetów współpracy zagranicznej województwa”. Ustawa wprowadza dwa ograniczenia: pierwsze dotyczy braku możliwości przekazania zadania powierzonego ustawowo, z kolei drugie wprowadza zakaz przekazania majątku (nieruchomości lub majątkowych praw na dobrach niemajątkowych) na rzecz zrzeszenia lub jego członków.

Ustawa określa tryb w jakim jednostka terytorialna może przystąpić do zrzeszenia lub je współtworzyć. Etapy te to:

- a. podjęcie przez radę gminy, radę powiatu lub sejmik województwa uchwały w sprawie przystąpienia do zrzeszenia bezwzględną większością głosów;
 - b. przekazanie uchwały do ministra spraw zagranicznych, za pośrednictwem wojewody, który ma obowiązek jej zaopiniowania. Do uchwały dołącza się dokumenty: Statut zrzeszenia lub dokument określający zasady funkcjonowania zrzeszenia, listę członków oraz urzędowe tłumaczenie dokumentów na język polski; w przypadku, gdy jednostką samorządu jest województwo, załącznik stanowi również dokument określający priorytety współpracy zagranicznej województwa;
 - c. do czasu rozpatrzenia sprawy wnioskodawca, na wniosek ministra spraw zagranicznych, nie podejmuje działań w ramach zrzeszenia;
 - d. zgoda lub odmowa ministra spraw zagranicznych następuje w drodze decyzji administracyjnej;
 - e. jeżeli minister nie udzieli zgody na przystąpienie do zrzeszenia, jednostka terytorialna zobligowana jest do wystąpienia z organizacji zgodnie ze statutem;
 - f. jeżeli minister wyrazi zgodę na realizację zadań w ramach współpracy w zrzeszeniu, a w trakcie ich realizacji pojawią się rozbieżności między kierunkami polityki zagranicznej państwa a celami zrzeszenia, minister spraw zagranicznych może swoją zgodę wycofać;
 - g. ustawa z dnia 7 listopada 2008 r. o Europejskim Ugrupowaniu Współpracy Terytorialnej.
4. Celem wprowadzenia ustawy było przyjęcie Rozporządzenie WE nr 1082/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 lipca 2006 roku w spra-

wie Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnej, zmienionego Rozporządzeniem nr 1302/2013 z 17 grudnia 2013 roku, na grunt prawa krajowego. Ustawa określa etapy przystąpienia jednostki terytorialnej do ugrupowania międzynarodowego i wpisania do rejestru Europejskich Ugrupowań Współpracy Terytorialnej. Określone etapy procedury:

- a. podjęcie przez radę gminy, radę powiatu lub sejmik województwa uchwały w sprawie przystąpienia do ugrupowania bezwzględną większością głosów ustawowego składu;
- b. zgodę na przystąpienie jednostki terytorialnej wyraża minister spraw zagranicznych w uzgodnieniu z ministrem właściwym do spraw wewnętrznych, do spraw finansów publicznych oraz do spraw rozwoju regionalnego. Zgoda ma postać decyzji administracyjnej;
- c. jeżeli siedziba ugrupowania znajduje się na terenie Polski, to minister spraw zagranicznych zobowiązany jest do wpisania do prowadzonego przez resort rejestru Europejskich Ugrupowań Współpracy Terytorialnej.

Ustawa szczegółowo reguluje proces zgłaszania do rejestru. Naukowcy i praktycy zwracają mimo wszystko uwagę na przedłużające się procedury związane z zakładaniem ugrupowania (Szewczak, Wieczorek, 2018).

Doświadczenia polskich samorządowców

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej rozwinęło współpracę międzynarodową jednostek samorządowych. Nie jest ona głównym zadaniem samorządowców, dlatego często po podpisaniu umowy przechodzi na dalszy plan, przegrywając z codziennymi zadaniami.

W 2012 r. Instytut Spraw Publicznych przeprowadził badania dotyczące współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego w Polsce (Żukowski, 2016). Badanie zostało opracowane na próbie 155 gmin wiejskich, 49 powiatów, 109 miast i 13 województw. Mimo deklaracji chęci współpracy na płaszczyźnie gospodarczej to jednak głównymi dziedzinami współpracy są: kultura (89% wskazań), sport i turystyka (67%), nauka i edukacja (66%). Współpraca gospodarcza jest wspólnym przedmiotem działań tylko 15% badanych. Za główną przyczynę braku współpracy badani wskazują nie problem natury prawnej, ale finansowej. Jest to duża zmiana, ponieważ w badaniach przeprowadzonych w 2004 r. na grupie 502 gmin Polski najczęściej wskazywano na środki finansowe jako czynnik ułatwiający współpracę międzynarodową.

W 2016 r. przeprowadzono kolejne badania współpracy międzynarodowej 100 miast Polski (Ganczar i in., 2016). Samorządowcy wskazywali na problemy związane z szeroko rozumianą współpracą międzynarodową oraz proponowali rozwiązania niektórych problemów, np.: łatwiejszy sposób pozyskania środków finansowych, większe zaangażowanie w wymianę polskich placówek dyplomatycznych za granicą oraz większą dostępność programów i szkoleń z zakresu wymiany

międzynarodowej, w tym językowych. Żaden z samorządowców nie zwrócił uwagi na problem administracyjny lub prawny współpracy.

Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości fakt, że kraje UE będą chciały utrzymywać i nadal rozwijać współpracę międzynarodową, a ta na szczeblu samorządowym jest niewątpliwie istotnym aspektem tej polityki. Jednostki samorządu terytorialnego będą nadal ze sobą współpracować i uzyskiwać wymierne korzyści poprzez wymianę doświadczeń, współpracę w konkretnych sferach gospodarczych i społecznych, rozwiązywanie wspólnych problemów takich jak np. ochrona środowiska.

Przywołane dokumenty potwierdzają, że społeczności lokalne są częścią życia międzynarodowego. Są sformułowane przejrzyste, zawierają szczegółowe wytyczne, a nawet wzory do wykorzystania. Ogólna ocena jest pozytywna, ale zagłębiając się w ich treść, można wymienić kilka negatywnych uwag. Pierwsze zastrzeżenie budzi art. 172 Konstytucji RP. Jest bardzo ogólny. Nie daje ustawodawcy wskazówek do opracowania zasad tej współpracy. Druga uwaga dotyczy procedury przystępowania polskiego podmiotu do zrzeszenia lub ugrupowania międzynarodowego. Zastrzeżenia budzi forma wyrażenia zgody przez ministra spraw zagranicznych w drodze decyzji administracyjnej. Ten sam problem dotyczy również wycofania zgody na uczestnictwo jednostki samorządu terytorialnego w międzynarodowym zrzeszeniu lub ugrupowaniu w przypadku zmian kierunku polityki zagranicznej kraju. Trzecia uwaga dotyczy faktu zatwierdzenia uchwały rady gminy, rady powiatu lub sejmiku województwa przez ministra spraw zagranicznych. Świadczy o bardzo silnej kontroli administracyjnej samorządu przez władzę rządową.

Mimo uwag krytycznych należy stwierdzić, że podstawy prawne sprzyjają aktywności międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego. Zostały wyposażone w szerokie możliwości prawne, co daje podstawę oczekiwać jeszcze silniejszej kooperacji między jednostkami terytorialnymi międzynarodowymi każdej ze stron.

Literatura

1. Buczkowski, Ł. (2016). *Prawne podstawy aktywności międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego*. Przegląd Prawa Konstytucyjnego, nr 2 (30)/2016, s. 97-113. DOI 10.15804/ppk.2016.02.05.
2. Dołzbłasz, S., Raczyk, A. (2009). *Współpraca transgraniczna w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej*. s. 9-17. Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa.
3. Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych z dnia 19 listopada 1981 roku, zmieniona w dniu 1 grudnia 1995 r.
4. Europejska Karta Samorządu Terytorialnego z dnia 15 października 1985 r. (Dz. U. 1994r., nr 124, poz. 607), wraz z dokumentem zmieniającym nazwę na Europejską

- Kartę Samorządu Lokalnego - Obwieszczeniem Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 22 sierpnia 2006 r. o sprostowaniu błędu (Dz. U. z 2006 r., nr 154, poz. 1107).
5. Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi z dnia 21 maja 1980 r. (Dz. U. z 1993 r., nr 61, poz. 287).
6. Ganczar, M., Jaszczyk, P., Szewczak, M. (2016). Raport badawczy na temat „Współpraca międzynarodowa miast polskich”. Badania i raporty, nr 3, 2016, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, s. 22-26.
7. Granat, M. (2019). *Prawo konstytucyjne. Pytania i odpowiedzi*. s. 38-42. Wydawnictwo: Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
8. Kentnowska, K. (2012). *Rozwój form współpracy samorządów na poziomie międzynarodowym*. W: B. Dolnicki (red.), *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, s. 234-251, Lex Wolters Kluwer business, Warszawa.
9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483).
10. Nitschke-Szram, B. (2017). *Międzynarodowa współpraca samorządów, Opinie i Ekspertyzy*, Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji, Kancelaria Senatu.
11. Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 22 sierpnia 2006 r. o sprostowaniu błędu (Dz. U. z 2006 r., nr 154, poz. 1107).
12. Perska-Tembłowska, A. (2017). *Podstawowe formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Vol. 44, No 3, s. 57-66. DOI:http://dx.doi.org/10.12775/AUNC_ZARZ.2017.036.
13. Piotrowska-Marczak, K. (2010). Uwarunkowania współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego. *Ekonomiczne Problemy Usług* nr 61, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* nr 620. s.299-307.
14. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1302/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1082/2006 w sprawie europejskiego ugrupowania współpracy terytorialnej (EUWT).
15. Rozporządzenie (WE) nr 1082/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnego (EUWT).
16. Szewc, T. (2002). *Uwagi w sprawie ratyfikacji Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego*. Państwo i Prawo nr 9, s. 47-56.
17. Szewczak, M., Wieczorek, M. (2018). *Współpraca międzynarodowa miast polskich. Doświadczenia JST*. s. 22-27. Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź.
18. *Ustawa o finansach publicznych z dnia 27 sierpnia 2009 r.* Dz. U. 2009 nr 157 poz. 1240.
19. *Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych*. Dz.U. 2000, nr 91, poz. 1009.
20. *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998a r. o samorządzie powiatowym*. Dz.U. 1998, nr 91, poz. 578.
21. *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998b r. o samorządzie województwa*. Dz.U. 1998, nr 91, poz. 576.
22. *Ustawa z dnia 7 listopada 2008 r. o Europejskim Ugrupowaniu Współpracy Terytorialnej*. Dz. U. 2008 nr 218 poz. 1390.
23. *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*. Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95.
24. Wahl, P. (2003). *Europejska polityka regionalna*. s 7. WSIE, Szczecin.
25. Żukowski, L. (2016). *Współpraca międzynarodowa lokalnych jednostek samorządu terytorialnego a promocja Polski za granicą*. Badania i raporty nr 21, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, s.4-6.